

ISSN 0453-8048

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

ВІСНИК
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

№ 939

Серія: Історія України.
Українознавство: історичні та філософські науки

Випуск 14

Серія започаткована 1996 року

Харків 2011

УДК [193+130,2](477)(06)
ББК 63.3(4 Укр.)+71.05
В38

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол №2 від 25 лютого 2011 р.)

Вісник включає статті та матеріали, підготовлені викладачами і науковцями Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна і Східного інституту українознавства ім. Ковальських. Головна увага приділена дослідженню особливостей історіографічного процесу, методологічним питанням, історії та культури України IV – XX ст., регіональним студіям.

Для викладачів, наукових працівників, студентів.

Редакційна колегія:

д. іст. н., проф. В.В. Кравченко (відп. ред),
д. іст. н., проф. В.І.Танцюра (заст. відп. ред.),
д. іст. наук, проф. Д.М. Чорний (відп. секр.),
д. іст. н., проф. В.А. Греченко;
д. іст. н., проф. В.В. Калініченко,
д. іст. н., проф. Р.І. Киричок,
д. іст. н., проф. В.В. Лантух,
д. іст. н., проф. В.В. Петровський,
к. іст. наук, проф. В.І. Семененко,
д. ф. н., проф. Я.М. Білик,
д. ф. н., проф. Н.С. Корабльова,
д. ф. н., проф. О.М. Куць,
д. ф. н., проф. І.З. Цехмістро,
д. ф. н., проф. І.В. Карпенко,
д. іст. н. проф. С.О. Наумов,
д.ф.н., проф. Л.В. Стародубцева.,
к. ф. н., доц. М.В. Чугуєнко.

Адреса редакційної колегії: 61077, м. Харків, пл.Свободи,6, ХНУ,
кафедра українознавства кім. 485

Тел. (057) 707-51-92

Електронна адреса: siu@univer.kharkov.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825-696ПР від 04.10.2006 р.

Статті прорецензовано

Видається за сприяння Східного інституту українознавства ім. Ковальських.

ЗМІСТ

ІСТОРИОГРАФІЯ, ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ IV-XX СТ.

Пархоменко М. В.	
Стародавні пам'ятки житлових будинків на території сучасної України (на прикладі візантійського Херсона).....	7
Чугуй Т. О.	
Роль і значення діяльності перших Ростиславовичів у розвитку державотворчих процесів у Галицькому князівстві.....	13
Ісаєв Т. О.	
Московська сторожова служба на території Південної Слобожанщини в XVI ст.	22
Маслов М. П.	
Кустарна металообробка як важлива складова соціально-економічного розвитку України у другій половині XIX – першій третині XX ст.	33
Домановська М. Є.	
Василь Карлович Надлер (1840-1894) як візантиніст.....	39
Чорний Д. М.	
Перший Всеросійський з'їзд представників міст з питань поліпшення міських фінансів про виділення міст в самостійні земські одиниці: обговорення концепції та програми дій.....	49
Калініченко В.В.	
Оренда землі в українському селі в роки НЕПУ (1921-1929 рр.).....	54
Олянич В. В.	
Створення та діяльність кооперативів кустарів-підприємців в УСРР у 20-х рр. XX ст.....	66
Домановський А. М.	
Проблеми візантиністики у дисертаційних дослідженнях, захищених в Україні у 2007-2009 рр.	72
Удовенко Л. О.	
Значення та роль антропонімів у мові творів красного письменства (на матеріалі історичного роману Павла Загребельного «Диво»).....	93

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

Альков В. А.	
У боротьбі за відвідувача: становлення прийомів комерційної діяльності в закладах дозвілля м. Харкова наприкінці XIX – на початку XX ст.....	102
Полякова Ю. Ю.	
Гастролі єврейської трупи Фішзона у Харкові на початку XX століття.....	110
Подгорна О. Б.	
Фінансово-економічне становище монастирів Харківської єпархії другої половини XIX – початку XX ст.	118
Соколовська Ю. В.	
Ольгинський притулок у Харкові в кінці XIX – на початку XX століть.....	124
Логовський І. М.	
Діяльність земських органів влади Харківської губернії з впровадження та розвитку на селі земського взаємного страхування від вогню (друга половина XIX ст.).....	130
Устименко О. М.	
Харківська радянська школа-інтернат для незрячих дітей у міжвоєнний період (20 – 30-ті рр. XX ст.).....	137
Протасова І.	
Питання про статус кримськотатарського народу: міжнародні норми про «корінні народи» та дискусії в сучасній українській історіографії.....	141

СОДЕРЖАНИЕ ИСТОРИОГРАФИЯ, ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА УКРАИНЫ IV- XX СТ.

Пархоменко М. В.

Древние памятники жилых строений на территории современной Украины
(на примере византийского Херсона)..... 7

Чугуй Т. А.

Роль и значение деятельности первых Ростиславовичей в развитии державообразующих
процессов в Галицком княжестве 13

Исаев Т. А.

Московская сторожевая служба на территории Южной Слобожанщины в XVI в. 22

Маслов Н. П.

Кустарная металлообработка как важная составляющая социально-экономического
развития Украины во второй половине XIX – первой трети XX ст. 33

Домановская М. Е.

Василий Карлович Надлер (1840-1894) как византинист 39

Калиниченко В. В.

Аренда земли в украинском селе в годы нэпа (1921-1929 гг.)..... 49

Черный Д. Н.

Первый Всероссийский съезд представителей городов по вопросам улучшения
городских финансов о выделении городов в самостоятельные земские единицы:
бсуждение концепции и программы действий 54

Олянич В. В.

Создание и деятельность кооперативов кустарей-предпринимателей
в УССР в 20-е гг. XX в. 66

Домановский А. Н.

Проблемы византистики в диссертационных исследованиях, защищенных
в Украине в 2007–2009 гг. 72

Удовенко Л. О.

Значение и роль антропонимов в языке произведений художественной литературы
(по материалам исторического романа Павла Загребельного «Диво»)..... 93

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Альков В.А.

В борьбе за посетителя: становление приемов коммерческой деятельности
в учреждениях досуга г. Харькова в конце XIX – начале XX в. 102

Полякова Ю. Ю.

Гастроли еврейской труппы Фишзона в Харькове в начале XX века 110

Подгорная Е. Б.

Финансово-экономическое положение монастырей Харьковской епархии
второй половины XIX – начале XX в. 118

Соколовская Ю. В.

Ольгинский приют в Харькове в конце XX – в начале XX века..... 124

Логовский И. Н.

Деятельность земских органов власти Харьковской губернии по внедрению и развитию
в сельской местности земского взаимного страхования от огня (вторая половина XIX в.) 130

Устименко А. Н.

Харьковская советская школа-интернат для слепых детей в межвоенный
период (20 – 30-е гг. XX в.)..... 137

Протасова И.

Проблема статуса крымскотатарского народа: международные нормы
о «коренных народах» и дискуссии в современной украинской историографии..... 141

CONTENT
HISTORIOGRAPHY, HISTORY AND CULTURE
OF UKRAINE IV – XX CENTURIES

Parhomenko M. V.	
Ancient Monuments of Residential Buildings in Territory of Modern Ukraine (on an Example of the Byzantine Cherson)	7
Chuguy T. O.	
The Role and Significance of the Activity of the First Rostislavs in the Development of State-forming Processes in Galitch Principality	13
Isaev T. O.	
Guard Service of the Moscow State on the Territory of South Slobozhanshchina in the 16 century	22
Maslov M. P.	
Handicraft Metal-Working as an Important Part of Socio-Economic Development of Ukraine at the Second Half of 19 – the First Third of 20 century	33
Domanovskaya M. Y.	
Vasily Karlovich Nadler (1840-1894) as a Byzantinist	39
Chorniy D. M.	
The First All-Russian Congress of Cities Concerning Improvement of the Urban Finances About Separation of Cities to a Distinct Administrative Units: Discussion of Conception and Program of Actions	49
Kalinichenko V. V.	
The Land Lease in Ukrainian Village During the NEP (1921-1929)	54
Olyanych V. V.	
Establishment and Operation of Cooperatives Handicraftsman Entrepreneurs in the USSR in the 20's XX century	66
Domanovsky A. M.	
The Problems of Byzantine Studies in the Dissertational Researches, Protected in Ukraine within 2007–2009	72
Udovenko L. A.	
A Value and a Role of Antroponimes in a Language of Fiction Products (on Basis of Paul Zagrebelny's Historical Novel «The Miracle»)	93
REGIONAL STUDIES	
Alkov V. A.	
In the Struggle for a Visitor: the Formation of the Methods of the Commercial Activity in the Leisure Institutions of Kharkiv City at the Late 19th to the Early 20th Century	102
Poliakova Yu. Yu.	
Guest Performance of Fischson's Jewish Theater Company in Kharkiv in the early 20th century	110
Podgornaya E. B.	
Financial and Economic Position of Monasteries of the Kharkiv Diocese of late 19th – early 20th centuries	118
Sokolovska U. V.	
Kharkiv Olga Shelter in the late 19th – early 20th century	124
Logovskiy I. M.	
Activities of County Government Kharkiv Province in the Implementation and Development of Provincial Mutual Insurance Against Fire (second half of the 19th century)	130
Ustimenko A. N.	
Kharkiv Soviet Boarding School for Blind Children During the Interwar Era (20-30-ties of 20th Century)	137
Protasova I.	
The Question of Crimean Tatar People's Status: International Norms for the «Indigenous People» and Discussions Within Modern Ukrainian Historiography	141

УДК792.03 (=411.16)Фішзон

Ю. Ю. Полякова
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ГАСТРОЛІ ЄВРЕЙСЬКОЇ ТРУПИ ФІШЗОНА У ХАРКОВІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Спираючись на статті з періодичних видань, автор висвітлює гастролі єврейської театральної трупи Авраама Фішзона в Харкові в 1905 та 1915 роках в контексті складних політичних умов розвитку театру національних меншин в Україні. У статті поданий аналіз складу трупи, її репертуару, гри акторів та визначена роль цього колективу у становленні єврейського театру в Харкові.

Ключові слова: єврейський театр, Авраам Фішзон, репертуар, режисура, акторська гра.

Опираясь на статті из периодических изданий, автор освещает гастролі еврейской театральной труппы Авраама Фишзона в Харькове в 1905 и 1915 гг. в контексте сложных политических условий развития театра национальных меньшинств Украине. В статье представлен анализ состав труппы, ее репертуар, игра актеров, определена роль этого коллектива в становлении еврейского театра в Харькове.

Ключевые слова: еврейский театр, Авраам Фишзон, репертуар, режиссура, актерская игра.

Analyzing the articles from periodicals, the author of this material describes the guest performances of Abraham Fischsohn's Jewish theater company in Kharkiv in 1905 and 1915. The material includes glimpses of controversial social and political background, against which the ethnic minorities theater developed in Ukraine. It also contains the data on personal composition of the theater group, the group's repertoire, the assessment of the actors' stage performance as well as defines the importance of the group in the process of development of Jewish theater in Kharkiv.

Key words: Jewish theater, Abraham Fischsohn, repertoire, actors' performance, theater critique.

Протягом тривалого часу театральна культура Харкова, в якому не було свого стаціонарного театру, відчувала вплив не тільки російського й українського театру, але аматорського й професійного театру національних меншин – польського, вірменського, єврейського. Без вивчення цих складових неможливо відтворити цілісну картину культурного життя міста. У дослідженні ми розглядаємо також передумови становлення єврейського театру в Харкові. Хоча стаціонарний єврейський театр виник у нашому місті тільки в 1918 році, але підґрунтям для його створення стали гастролі єврейських труп, що проходили в Харкові наприкінці ХІХ – початку ХХ століття.

Історія єврейського театру в Харкові та в Україні в цілому поки що досліджена мало. З ґрунтовних видань можна назвати книгу Т. Степанчикової, присвячену історії єврейського театру у Львові [22] та працю Дорис А. Карнер про розвиток єврейського театру на Західній Україні [14]. Ще в 20-30-ті роки на сторінках харківських та київських часописів з'являлися статті діячів єврейського театру, присвячені питанням його історії [15, 16]. У 1938 році вийшла з друку книга І. Файля «Жизнь еврейского актера» — спогади актора професійних єврейських труп, де автор показав процес становлення єврейського театру [30]. В останні роки з'явилася низка статей, присвячених дореволюційному єврейському театру в Україні – праці М. Рибаківа [20], І. Мелешкиної [17], О. Підпригори [18]. Відомості про гастролі єврейських труп на теренах колишньої Російської імперії можна знайти у статтях Є. Биневича [2, 3] та К. Юдової-Романової [35], а питання єврейської драматургії висвітлені у працях Г. Еліасберг [34]. Цікаві подробиці щодо виступів єврейських акторів у харківському Малому театрі містить неопублікована праця краєзнавців Л. Танопольської та М. Рабиновича, рукопис якої зберігається у відділі рідкісних книг Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка [24]. Але ретельний аналіз цих виступів поки що не проводився дослідниками. На матеріалі статей місцевої преси ми спробуємо не

тільки подати цілісну характеристику гастролей трупи Фішзона у Харкові, але й проаналізувати сприйняття єврейського театру харківською публікою та критикою.

Особливості єврейського культурного життя Харкова були пов'язані з тим, що наше місто не входило в так звану «смугу єврейської осілости», територію, на якій, згідно з указом Катерини II 1791 року, дозволялось проживати євреям. Правда, з 1859 р. століття право жити за «смугою осілости» одержали купці, ремісники і євреї, що мали вищу освіту. І хоча до початку XX століття тут було чимало фінансистів, лікарів, адвокатів, журналістів і «вільних художників» (музикантів, акторів, живописців) іудейського віросповідання, до 1917 року в Харкові, на відміну, скажімо, від Одеси, не було ні періодичних видань єврейською мовою, ні єврейського театру. При цьому єврей-музиканти, співаки й актори працювали в багатьох харківських театрах і симфонічних оркестрах (тільки в сезоні 1901–1902 рр. серед виконавців було 130 євреїв). У Харкові існували відділення єврейського літературно-художнього товариства «Ха-Зомір» і Єврейського товариства мистецтв. У 1910 р. А. Зегер і А. Швейцер заснували Товариство аматорів сцени, метою якого було поширення драматичного мистецтва серед населення міста, проведення доступних спектаклів, літературних вечорів, відкриття клубу й драматичних курсів [33, с. 73].

Представники єврейської інтелігенції, які жили й працювали в місті, як правило, прагнули до асиміляції й були здебільшого далекі від національної культури: вони читали російську та закордонну літературу, відвідували російський театр тощо. А культурні вподобання дрібних торгівців і ремісників не відрізнялися вибагливістю. Із цим були пов'язані особливості репертуару єврейських труп, які приїздили у місто на гастролі.

Однією з таких труп була трупа А. Фішзона. На чолі трупи стояв Авраам (Авром-Алтер) Фішзон (1843 (1848?)–1922 рр.), відомий єврейський поет, актор і антрепренер, автор популярних пісень на ідише. Фішзон народився у Бердичеві, в ортодоксальній родині, навчався в хедері, співав у синагогальному хорі [31]. Але при цьому виявляв велику цікавість до музики й театру. У чотирнадцять років Фішзон утік до Житомира, де вступив до мандрівної єврейської трупи, що виступала в ярмаркових балаганах. У 1875 р. він вже працював в одній із єврейських труп. Про початок своєї артистичної кар'єри Фішзон пізніше написав у спогадах, що були надруковані російською мовою в маленьких книжках «Библиотеки «Театра и искусства» [32].

У Бердичеві Фішзон заснував колектив, який мав назву «Єврейський концерт під керуванням А. Фішзона». Програма складалася з інсценованих уривків із творів Шолом-Алейхема. Ці виступи поступово перетворювалися в театральні вистави. Із цією програмою невеличка трупа гастрювала по Україні. Незабаром до репертуару трупи ввійшли й деякі п'єси засновника єврейського театру А. Гольдфадена – наприклад, «Бабуся й онучка» [32, №8, с. 18].

При цьому, оскільки релігійна традиція не дозволяла жінкам виступати на сцені, спочатку жіночі ролі у виставах змушені були грати чоловіки, що навіть стало традицією для деяких п'єс. Основу репертуару на цьому етапі становили комедії й мелодрами, тому провідні ролі в трупах належали «комікам» і «першим коханцям». Єврейський професійний театр із самого початку був тісно пов'язаний із традиціями фольклорного театру, тому акторська гра була насичена буфонадою, афектацією та імпровізаціями.

У квітні 1876 р. у Житомирі відбулося знайомство А. Фішзона з актором і драматургом Авраамом Гольдфаденом (1840–1908). Саме він не тільки заснував в 1876 році в Яссах першу професійну єврейську трупу, але й створив повноцінний репертуар різних жанрів (від історичної трагедії до соціально-побутової комедії) для єврейського театру, закріпивши його музично-драматичну спрямованість. Зі своєю трупою Авраам Гольдфаден об'їхав усю Україну й Польщу, а також частину Росії, побувавши в 1881 році й у Харкові. Але у вересні 1883 р. вийшов циркуляр царського уряду, що забороняв театральні вистави на ідиші. Єврейські трупи одержували офіційні дозволи ставити спектаклі тільки за умови, що вони будуть грати німецькою мовою й називатися «німецько-єврейськими» (актори намагалися, щоб ідиш звучав зі сцени близько до німецької). Значна частина акторів, драматургів і антрепренерів змушена була виїхати з Росії (поїхав і Гольдфаден зі своєю трупою) або перейти на російську, українську чи польську професійну сцену.

В епоху «театральної заборони» основу єврейського театрального життя в межах Російської імперії становили мандрівні трупи А. Фішзона, Я. Адлера, Д. Сабса, Я. Співаковського

й А. Компанеєця, Н. Шайкевича, С. Генфера. Ці трупи то об'єднувалися, то знову розділялися, їхні антрепренери часто самі були драматургами, акторами та режисерами. Як правило, вони і їхні близькі родичі (дружини й діти) становили ядро трупи.

Авраам Фішзон вважався спадкоємцем Гольдфадена й одним з видатних антрепренерів. У той час керівники труп повинні були виявити надзвичайну спритність і винахідливість у відносинах з місцевою владою, оскільки їм доводилося домагатися дозволу буквально на кожний спектакль. Дружина Фішзона, акторка Олена Брагинська, згадувала: «Приезжает труппа в какое-нибудь местечко. Там играет бродячий цирк. Фишзон сговаривается с антрепренером цирка: в конце циркового представления он покажет пантомиму «Суламифь» или «Колдунью», и получает разрешение местной полиции на выступление. Когда в конце программы начинается выступление еврейской труппы, актеры, убедившись, что за ними не следят полицейские, играют на еврейском языке. Когда же во время выступления они узнают, что в цирке находится исправник или пристав, то моментально переходят на игру пантомимой» [17]. З 1874 г. по 1917 г. Фішзон та його актори об'їхали усі великі міста Росії й Польщі, а також багато местечок «смуги осілости». А. Фішзон як видатний комік грав майже в усіх п'єсах А. Гольдфадена.

Пізніше він сам став писати комічні пісні, тексти сценок-мініатюр, а потім водевілі та мелодрами («Шлойме Горгль», «Янкеле-листоноша» та ін.).

Вважають, що саме Авраам Фішзон на початку 1905 року, у період демократичних перетворень, домогся офіційного скасування «театральної заборони». Декілька років він писав клопотання до Священного Синоду, а потім до самого імператора. Лише на початку 1905 р. його трупі (та іншим єврейським трупам) було дозволено грати на їдиш [32, №12, с. 24]. Як писала Галина Еліасберг: «Для развития еврейского театра имел значение не только факт его легализации в начале 1905 г., но и общедемократический подъем в России, характерный для первых революционных лет, который нашел отражение в проблематике произведений, создававшихся специально для еврейской сцены в период 1905–1907 годов» [34, с. 48].

Трупа Фішзона відвідувала Харків у 1905 і в 1915 рр. При цьому слід зазначити, що російська преса ніколи не приділяла єврейському театрові багато уваги. Це було пов'язано почасти з незнанням мови їдиш (або небажанням афішувати це знання), почасти із загальною антисемітською спрямованістю більшості офіційних газет. Тому замітки, що з'являлися на сторінках харківської періодики, в основному носили інформаційний характер.

З початку ХХ століття гастролі єврейських труп у Харкові проходили в приміщенні так званого Малого театру. Він був побудований у 1902 р. на Харківській набережній, 5, у саду «Баварія» (власник – титулярний радник Львов) за проектом архітектора Ю. Цауне.

Трупа Фішзона, що мала називатися трупом «німецьких драматичних і опереткових артистів», гастролювала в Харкові з 7 березня по 29 травня 1905 р. [26].

До трупи входили: Авраам Альтер Фішзон, його дружина Олена (Хана) Брагинська, їхній син Михайло Фішзон, Ісаак Арко, Віра Заславська, Мордух Рибальский, М. Шапіро, М. Арко, Лейзер Желязо, М. Слуцкер, Фишелевич, Л. Штрасфогель, С. Шлосберг, І. Брандеско, М. Розенберг, Р. Антовіль та ін. Режисером в цьому сезоні був М. Меерсон.

До репертуару входили в основному оперети та мелодрами: «Суламіф», «Фанатизм, або Обидва Кунілемеля», «Бабуся та онучка», «Двося-пліткарка», «Юдіф та Олоферн», «Бар-Кохба» (у переробці Я. Співаковського), і «Чаклунка» А. Гольдфадена (жіночу роль чаклунки Бобе-Яхне традиційно грав кращий комік трупи – А. Фішзон), «Комічне весілля Шмендрика», «Європейці в Америці», «Кол-Нідре» та «Сарра Шейндль з Єгупеця» І. Латайнера, «Ді шлехте фрау іст ергер алс дер тод» («Зрадлива жінка страшніша за смерть»), «Яків та його сини» та «Агет» («Розлучення») А. Компанеєця, «Ханче ін Америка» («Ханче в Америці») та «Анна-білошвійка» Н. Ракова, «Жидівка» Ф. Галеві та п'єси самого А. Фішзона («Ді Міме Шпрінце», «Гальперін, збіднілий мільйонер», «Шлойме Горгль», «Дегель Махне Ігуда», «Три вінчання в один вечір», «Юкл-бен-Флекл»). Деякі п'єси інших авторів йшли у переробці Фішзона («Відомий музика Йоселе Стемпеню», «Герцеле Мейхис», «Батько та дочка», «Ді гельдіше фрау» («Жінка-герой»), «Мар-Зітро»).

Перша замітка про виступ єврейських акторів з'явилася на шпальтах газети «Южный край» уже 9 березня 1915 року. Рецензент характеризував спектакль «Мар-Зітро, або Дві наречені». Зміст цієї музичної псевдоісторичної мелодрами, дія якої відбувається в Палестині, зводиться до того, що простий пастух Хаїм викриває лиходія Брашну, який хоче погубити родину перського князя Мар-Зітро. Критик дуже мало пише про виконання п'єси: «У г-жи Заславской хороший голос, и поет она с большим чувством. Ее заставили несколько раз бисировать. Очень недурен комик пастух г. М. Фішзон, но, благодаря немецко-еврейскому жаргону, на котором написана его роль, для не знающей языка публики трудно было уловить соль его шуток и острот» [5]. Із цієї замітки видно, що повністю талант акторів могла оцінити лише єврейська публіка, яка й становила більшість у залі.

Парадокс ситуації полягав в тому, що у Міському театрі в той самий час виступав П. В. Самойлов, який 12 березня блискуче виконав головну роль у п'єсі К. Гуцкова «Уріель Акоста» [1]. Ця п'єса про єврейського філософа-бунтівника в той час вже давно входила до репертуару німецько-єврейських труп. Але трупа Фішзона найчастіше грала на сцені Малого театру лише музичні комедії та оперети. Правда, 14 березня глядачі побачили історичну мелодраму Гольдфадена «Бар-Кохба» про народного ватажка Симона Бар-Кохбу, проголошеного месією. Головну роль у виставі виконав Ж. Сероцький, який посідав у трупі амплу «героя».

Довгий час у пресі не було повідомлень про гастролі трупи Фішзона. Лише у квітні «Южный край» написав: «Группа г. Фишзона в Малом театре собирает много публики. Музыкальная мелодрама «Гальперин, обедневший миллионер», соч. г. А. Фішзона, навеяна эпопеей короля Лира. В ней много характерных бытовых картин. Наибольший успех имеют А. и М. Фішзон, Розенталь, г-жи Заславская и Брагинская» [28].

Пізніше з'явилася замітка (також без підпису), присвячена виставі «Сарра Шейндль з Єгупеца». На жаль, основне місце в ній займає переказ змісту комедії. Сюжет її пов'язаний з темою еміграції: Жака та його сина Сема, що приїхали з Америки, приймають за мільйонерів. Саме це створює більшість комічних ситуацій п'єси. На цьому тлі розгортається кохання Крейнделе та Сема. Мелодраматична лінія була представлена митарствами сирітки Амалії, яка хвора на лунатизм. Але комедія закінчується двома весіллями та щасливим фіналом. Автор рецензії писав: «Исполнение пьесы заслуживает похвалы. Особенно хороша была г-жа Заславская, обладающая приятным и сильным голосом и привлекательной сценической внешностью.... Кроме г-жи Заславской, которой, несомненно, принадлежит пальма первенства в труппе, нельзя не упомянуть о гг. А. и М. Фішзонах, г. Арко и г-же Борисовой, которой досталась драматическая роль несчастной сироты, преследуемой злобой невежественной толпы. Роль эта проведена была ею очень недурно» [25].

Аналізу спектаклю по мелодрамі «Гальперін, збіднілий мільйонер», яка була своєрідною переробкою «Короля Ліра», присвячена велика замітка в «Харьковском листке». Правда, лейтмотивом цієї п'єси стала не дочірня невдячність, а конфлікт між батьком, мільйонером Гальперінім, що дотримується старих звичаїв, та його молодшою дочкою Малкою, яка бажає стати лікарем. Критика відзначала гру Шапіро (Гальперін), Борисової (старша дочка Рахеле), А. Фішзона (слуга Буруню), В. Заславської (Малка). Автор рецензії пише також про недоліки постановки: «Остальные были на своих местах, за исключением г. Желязо, который в роли пьяницы Хаам-хасада сильно шаржировал. Резко бросался в глаза недосмотр г. режиссера, выпустившего в 3 д. вместо типичных хасидов 3 каких-то франтов» [26]

Ознайомившись з репертуаром трупи Фішзона під час її гастролей у Харкові у 1905 році, можна дійти висновку, що особливим успіхом у публіки користувалися оперети й мелодрами. На початку ХХ століття Фішзона вважали типовим представником так званого «шунд-театру» (на ідише *шунд* – сміття, мотлох, халтура). Єврейська інтелігенція ставилася до цього театру скептично. Свідченням цього може стати стаття С. Гена (Гіннермана) «Еврейская сцена и еврейский балаган», опублікована на сторінках журналу «Театр и искусство» в 1907 р., у якій автор пише про сприйняття шунд-театру публікою в різні часи: «Пьесы ставились на народном жаргоне, но все слои еврейского общества тогда одинаково восхищались ими, так как они реагировали на те жизненные явления, которыми жило и волновалось тогда все передовое еврейство. В настоящее время, когда еврейство так шагнуло вперед, а главное, значительная часть интеллигенции «обрусела» или вообще порвала

всякие связи со своей национальностью, пьесы Гольдфадена потеряли свою ценность» [6, с. 252].

Таким чином, автор змушений визнати, що улюблений масовим глядачем шунд-театр на свій лад відбивав проблеми, що хвилювали єврейське суспільство. І хоча на початку ХХ в. єврейський театр збагатився п'єсами Шолом-Алейхема, І. Л. Переца, Я. Гордіна, Шолома Аша, С. Чирикова, О. Димова та ін. [34, с. 36], деякі трупи, які грали так званий «літературний» репертуар, гастролуючи в провінційних містечках, були змушені ставити оперети й комедії, які так полубляв єврейський пересічний глядач.

Єврейський театр страждав в ті часи не тільки від нестачі справжньої драматургії, але й від відсутності національної театральної школи. Це при тому, що серед великих акторів, «зірок» європейських театрів, були й єврейські імена: Сара Бернар, Рашель, Людвіг Барнай. Саме в цей період розкриваються драматичні дарування Естер Камінської, Віри Заславської, Надії Нерославської, Мордуха Рибальского, Якова Ліберта, Лейзера Желязо, Рудольфа Заславського та ін. У передвоєнні роки багато обдарованих митців вже гнітилося традиційним репертуаром єврейського театру з обмеженим набором амплуа, що не давало можливостей для повного розкриття акторських здібностей. Правда, відбувалися й деякі зміни: так, наприклад, Я. Гордін збагатив єврейську сцену амплуа «неврастеніка».

Про положення, в якому опинився єврейський театр у роки першої світової війни, можна дізнатися зі статті І. Туркельтауба «Война и еврейский театр», опублікованої на сторінках часопису «Рассвет» в 1915 році. Автор пише про те, що криза спіткала театр іще до війни: «Война совсем убила театр. Из числа немногих мест, где еще могли подвизаться еврейские труппы, больше половины оказались в районе... военных действий. <... > Наша недавняя гордость – театр Каминского в Варшаве, не устоял против соблазна времени: его кличка «художественный»... сделалась в последнее время иронией, так как художественный репертуар тут уступил место фарсам и опереткам... Театра Каминского не стало, его жалкие остатки кочуют где-то за океаном, а еврейский театр в России представляется теперь двумя «солидными предприятиями» Генфера и Фишзона. Культурный еврейский центр в Варшаве рухнул. Писатели эмигрировали оттуда, а пресса, вчера еще сильная и могущественная, потеряла в силу разных причин всякое значение. Возникло новое явление из области еврейского театра – театр миниатюр – еще одна ступень вниз» [29, с. 20]. Таким чином, І. Туркельтауб поділяв скепсис єврейської інтелігенції щодо традиційних музично-драматичних вистав, виступав за створення вільного від старих штампів театру з високохудожнім репертуаром.

За І. Туркельтаубом, Фішзон продовжував залишатися типовим представником традиційного театру. У другий раз його трупа приїхала до Харкова вже під час першої світової війни, в 1915 році. До її складу входили актори А. Фішзон, його син М. Фішзон, А. Лебедев, І. Арко, актриси В. Заславська, М. Арко, О. Брагинська, Ц. Будкина, С. Кущинська, Л. Компанієць, Борисова, Оренштейн.

Цього разу гастролям трупи Фішзона передувала стаття І. Таврідова (псевдонім драматурга й критика Юхима Бабецького). У ній автор характеризує єврейський театр у цілому, пише про видатних акторів єврейської сцени, торкається питань репертуару. Він також характеризує попередні гастролі єврейських труп у Харкові: пише про виступи трупи Гольдфадена й Хаймовича в 1879 році в саду «Баварія» і в 1881 році – у Міському театрі. Таврідов наводить відгук критика «Южого края» Ю. Говорухи-Отрока, який не знав єврейської мови: «Для чего мне понимать слова, когда мимика так выразительна, а жестикуляция дополняет впечатление. И, Боже Мой, сколько настоящего у них темперамента!» [23]. Таврідов називає провідну актрису трупи Фішзона Віру Заславську її «наиболее популярной в России еврейской артисткой» [23]. Цікаво, що критик згадує про перший, «гольдфаденівський», період розвитку єврейського театру (до його заборони) й нічого не пише про гастролі трупи 1905 року. Можливо, Юхим Бабецький не бачив виступів трупи Фішзона у 1905 році, але вірогідно й те, що рівень виконання став дещо нижчим порівняно з 80-ми роками ХІХ сторіччя.

Трупа зіграла двадцять п'ять вистав. У більшості це знов були оперети, комедії та музичні мелодрами, такі як «Юнге вайбер, алте меннер» («Молоді дружини, старі чоловіки»), «Життєві картини» А. Компанеєця, «А менш зол мен зайн» («Будь людиною»), «Шир га-Ширим» («Песнь

песней»), «Дер Яхсен» («Гордец») А. Шора, «Дус Пінтеле Ід» («Єврей – ось головне») А. Сегала, «Семка Лец» Є. Майзеля, «Лебедіг ун Люстіг» І.-Ш. Баумволя, «Дем Ребенс Беньюхед» Б. Томашевського. Якщо судити з назв – «Дер кляйнер мілліонер» («Маленький мільйонер») невідомого автора, «Ді Американерн» («Американці»), «Яхне-Сосель ун Хаїм-Йосель фурн ін Америка» («Яхне Сосель та Хаїм Йосель їдуть до Америки»), «Ханче ін Америка» («Ханче в Америці») Н. Ракова та Рушинського – велике місце у єврейському житті початку ХХ століття займала тема еміграції до Америки. Сучасні драматурги (Гордін, Шолом Аш, Шолом-Алейхем) торкалися у своїх творах також соціальних проблем, проблем родинних стосунків, асиміляції, сіонізму. В Харкові йшли «За океаном», «Дер Метуроф» («Навілбожевільний»), «Єврейський король Лір», «Сатана», «Хася ді Есойме» («Сирітка Хася»), «Миреле Эфрос» Я. Гордіна, «Цу шпет» («Дуже пізно») Ріхтера, «Знедолені» С. Юшкевича. Цього разу Фішзон залучав до репертуару й п'єси світової драматургії, присвячені єврейській тематиці, такі як драма «Уріель Акоста» К. Гуцкова, опера «Жидівка» Ф. Галеві. З успіхом йшли п'єси І. Латайнера – «Дус їдише герц» («Серце Ізраїля»), «Скрипка Давида», «Ді ерште лібе» («Перше кохання»), «Кол-Нідре». Відзнакою драматургії цього автора було те, що він брав уже готові твори, перекладав їх на їдиш, переносив місце дії до якогось європейського містечка та додавав єврейських пісень. Його слушно вважають одним з запроваджувачів шунд-театру. Публіка залюбки дивилася й старі п'єси А. Гольдфадена: «Цекк віль хасене убен» («Цекк хоче одружитися»), «Суламіф», «Двося-пліткарка», «Бабуся та онучка», комедії самого А. Фішзона «Ді гріне ін Америка» («Зелені в Америці»), «Шлойме Горгль» та М. Фішзона («Мишко Зонфіш у спідниці»).

На шпальтах газети «Южный край» публікувалися короткі відгуки про вистави, де рідко коли ґрунтовно аналізувалися п'єси, постановки чи гра акторів. Так, про оперету «Лейбедіг ун Лустіг» І.-Ш. Баумволя критик писав: «Веселая оперетка с многочисленными номерами пения была живо и непринужденно разыграна. Превосходен был в роли зазнавшегося богача – бывшего колбасника Зигмунда Гельтзака – г. Фишзон (младший), прекрасно пела и танцевала г-жа Заславская. Отлично играл г. Лебедев. Недурна была в роли горничной Берты – невесты художника Лустига – г-жа Борисова. Остальные исполнители дополняли ансамбль. Некоторые номера бисировали по просьбе публики. Публики было много, даже слишком много для небольшого театра Жаткина – она заполняла все проходы и мешала видеть и слышать» [7].

Провідною актрисою трупі вважалася Віра Заславська. Цікаво, що ще навчаючись у гімназії, вона почала виступати в трупі М. Л. Кропивницького, де грала у музичних комедіях. У 1893 році В. Заславська перейшла до трупі Я. Співаковського та А. Фішзона. В середині жовтня «Южный край» присвятив невелику статтю бенефісу актриси, де критик писав про її гру в опереті «Мадам Ікс?» («Невідома»): «В роли «неизвестной» – жены видного присяжного поверенного, впоследствии прокурора, полюбившей другого и опустившейся до дна – выступала Заславская. Искренне и просто провела она свою роль – вечной страдальцы, матери, вынужденной жить вдали от единственного любимого сына» [8].

У цьому сезоні І. Арко з успіхом поєднував гру на сцені з роботою режисера. У відгуку на бенефіс Арко рецензент писав: «Третьего дня в бенефис артиста и режиссера труппы А. Фишзона – И. М. Арко – представлена была пьеса Я. Гордина – «Еврейский король Лир». Содержание пьесы аналогично с произведением Шекспира «Король Лир». В заглавной роли выступал бенефициант, проведший ее с большим чувством и подъемом. Сильное впечатление произвело последнее действие, где бывший богач, всеми почитаемый Дувид Мойшелест, которого постигла судьба «Короля Лира», просит подаяние. После спектакля состоялся дивертисмент... Бенефициант прочел монолог Х. Бялика «Ин шхите штут» («В городе после погрома»)» [9].

Критик віддавав належне також грі Фішзона-молодшого у музичних виставах, наприклад в опереті «Дер кляйнер мілліонер» («Маленький мільйонер»): «Превосходен был М. Фишзон – в роли банкира Айбрумсона, струю веселья и жизнерадостности вносил г. Лебедев – «маленький миллионер» – своим неистощимым запасом куплетов, песнями и танцами. Недурна была в роли невесты г-жа Будкина. Неважно играла г-жа Арко, несколько шаржировал в роли слуги г. Оренштейн. Цельный образ дала в эпизодической роли – цыганки Периллы – г-жа Заславская» [10].

Чи не єдиний насправді критичний відгук був присвячений аналізу постановки оперети «А менш

зол мен зайн» («Будь людиною»): «Приходится пожалеть, что труппой, в которой имеются такие талантливые артисты, ставятся подобные пьесы, рассчитанные на дурной вкус зрителей. Как-то жалко артистов, которые могли бы дать поистине художественные образы, когда они выступают в пьесе, могущей удовлетворить только раек. И действительно, в течение театрального сезона труппы А. Фишзона почти вся публика подобралась «средняя», т. е. интеллигентной публики мало. Г. Фишзон справедливо считает себя пионером еврейского театра, почему бы ему не позаботиться о художественной стороне своих постановок, не гоняясь за дешевым успехом пошлых куплетов и разных «трюков». Репертуар еврейской сцены далеко не так беден, чтобы пришлось гоняться за бессодержательными оперетками...» [11]. Автор рецензії відзначає гру М. Фішзона (Уоел) й С. Куцинської (дружина), але докоряє за загальну недбалість режисури.

Про п'єсу «Мишко Зонфіш у спідниці», автором якої був М. Фішзон, критик писав: «Из исполнителей выделились – автор пьесы г. Фишзон, который был бесподобен в роли миллионерши Кноп, и г. Лебедев» [12]. Схвальний відгук заслужила також оперета «Ді ериште лібе» («Перше кохання»): «На сцене проходит первая любовь двух пар, брата и сестры одной семьи к сестре и брату другого семейства. Отлично играла г-жа Арко, давшая образ страдающей и гордой женщины, хорошо провел свою роль (Лейбеле, мужа ее) г-н Арко. Бесподобна была в роли девочки-подростка (Ханеле) г-жа Заславская; партнером ее был г. Лебедев. Эта парочка своей жизнерадостностью, весельем, юмористическими куплетами и танцами очень понравилась публике, которая без конца вызывала их» [13].

Сезон закінчився бенефісом А. Фішзона, який прослужив 40 років на єврейській сцені.

Оскільки рецензент «Южного края» докладно зупинявся тільки на бенефісах, ми можемо зробити певні висновки щодо смаків харківської публіки: у бенефіс ставилися винятково оперети, а не твори, скажімо, Я. Гордіна або С. Юшкевича, бо саме оперети робили збори. Це підтверджує й підсумкова стаття «Спектакли еврейской труппы», яка з'явилася 21 грудня 1915 року за підписом А. И. (можливо, її автором був композитор та критик Олександр Горовіц). Автор указує на необхідність мати в репертуарі класичні п'єси, зауважує, що в цій трупі оперети й комедії виконуються краще, ніж драми. Критик також вважає, що замість мелодрам слід ставити серйозну драматургію: «При наличии тех сил, которыми располагает г. Фишзон в своей труппе, следует и можно добиться не только повального смеха или слез в публике, но и более осмысленного впечатления, которое несомненно оставляет после себя серьезная пьеса, не рассчитанная на одни внешние эффекты». Рецензент особливо зупиняється на виконанні оперет, даючи характеристику акторської гри в опереті А. Компанеєця «Американер мілліонерін» («Американська мільйонерка»): «Здесь нужно отметить даровитого артиста г. Фишзона, с его отличной мимикой, интересной сменой интонаций и внешней образностью, г. Лебедева, отличного простака, живого, гибкого артиста, кстати, прекрасно танцующего, г-жу Куцинскую, ярко оттеняющую (иногда даже слишком), типичные национальные черточки и игривого подростка – г-жу Анеля» [21].

Закінчивши гастролі в Малому театрі наприкінці 1915 року, трупа ще якийсь час працювала в приміщенні Комерційного клубу на вул. Римарській, успішно конкуруючи з оперетковою трупю Н. Липовського, що приїхала до Харкова з Вільно.

Після 1917 року, під час громадянської війни, А. Фішзон із трупю виїхав до Сибіру, потім – до Китаю, де й помер 1922 року в Харбіні.

Те, що в 1915–1918 рр. у Харкові постійно працювали одразу два єврейські колективи, А. Фішзона й Н. Липовського, створило передумову для створення єврейського стаціонарного театру в місті. Цим театром став заснований у 1918 році «Унзер Вінкл», режисер якого М. Рафальський прагнув об'єднати здорове національне підґрунтя, кращі здобутки єврейської драматургії з досягненнями світової театральної практики [19].

Незважаючи на прихильність до традиційного музично-комедійного репертуару провідні актори трупи Фішзона, без сумніву, поєднували у своїй грі прийоми національного театру з високим професіоналізмом, запроваджували єврейську театральну ідею в Харкові. Подальші події – створення державного єврейського театру у Харкові (1925), пересувного театру «Гезкульт» (1929) – підтвердили життєздатність традиційного музично-драматичного репертуару, який становив основу діяльності трупи А. Фішзона.

Література

1. [Анонс] // Южный край. – 1905. – 12 марта.
2. Биневи́ч Е. Начало еврейского театра в России : (Попытка исторического очерка) [Электронный ресурс] / Е. Биневи́ч. – Режим доступа: // <http://www.jewish-heritage.org/prep3.htm>. – Заглавие с экрана.
3. Биневи́ч Е. Из истории еврейского театра. Кн. 3, вып. 1. Стабилизация [Электронный ресурс] / Е. Биневи́ч. – Режим доступа: // <http://www.jewish-heritage.org/prep45.htm>. – Заглавие с экрана.
4. [В театре Жаткина] // Южный край. – 1915. – 12 окт.
5. [Выступление немецкой драматически-опереточной труппы] // Южный край. – 1905. – 9 марта.
6. Ген С. Еврейская сцена и еврейский балаган / С. Ген // Театр и искусство. – 1907. – №15. – С. 251–254.
7. [Еврейский театр: Труппа Фишзона в театре Жаткина] // Южный край. – 1915. – 3 окт.
8. Еврейский театр // Южный край. – 1915. – 15 окт.
9. [Еврейский театр] // Южный край. – 1915. – 22 окт.
10. [Еврейский театр] // Южный край. – 1915. – 24 окт.
11. [Еврейский театр] // Южный край. – 1915. – 27 окт.
12. [Еврейский театр] // Южный край. – 1915. – 1 нояб.
13. [Еврейский театр] // Южный край. – 1915. – 3 нояб.
14. Карнер Д. А. Сміх крізь сльози : Єврейський театр у Східній Галичині і на Буковині : пер. з англ. / Доріс А. Карнер. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2008. – 200 с.
15. Лейпцігер М. Корифей єврейської сцени : Я. Г. Ліберт. (До 50-річчя театр. діяльності) / М. Лейпцігер, А. Рубінштейн // Театр. – 1936. – №2. – С. 68-69.
16. Лойтер С. Аврам Гольдфаден – збирач єврейського театру / С. Лойтер // Нове мистецтво. – 1926. – № 31. – С. 10-11.
17. Мелешкина И. Еврейский театр в дореволюционной России : Страницы истории [Электронный ресурс] / И. Мелешкина // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ столітті : матеріали ІХ міжнародної наукової конференції, 28-30 серп. 2001 р. – Режим доступа : <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf22.htm>. – Назва з екрану.
18. Подопригора А. Еврейский театр в Украине [Электронный ресурс] / А. Подопригора // Все для klezмеров. – Режим доступа: <http://www.klezmer.com.ua/theatre/theatre1.php>. – Заглавие с экрана.
19. Рафальский Мих. Наши чаяния / Мих. Рафальский // Театр. журнал. – 1918. – №2. – С. 4.
20. Рибаків М. Трагедія в житті і на сцені : Єврейський театр на Україні – історія, проблеми, сьогодення / М. Рибаків // Вітчизна. – 1991. – № 12. – С. 167–173.
21. Спектакли еврейской труппы // Южный край. – 1915. – 21 дек. – Подпись: А. И.
22. Степанчикова Т. Історія єврейського театру у Львові : «Крізь терни до зірок!» / Т. Степанчикова. – Львів: Ліга-Прес, 2005. – 367с., іл.
23. Тавридов И. Еврейский театр / И. Тавридов // Южный край. – 1915. – 28 авг.
24. Тарнопольская Л. А. Страницы прошлого : Люди и театры / Л. А. Тарнопольская, М. Э. Рабинович. – [Х., 1992–2000]. – 192 с. – Машинопись.
25. Театр и музыка // Южный край. – 1905. – 23 апр.
26. [Театр и музыка] // Харьковский листок. – 1905. – 20 апр. – Подпись: Ф-ъ.
27. Театр и музыка // Харьковский листок. – 1905. – 4 мая. – Подпись: Ф-ъ.
28. [Труппа Фишзона] // Южный край. – 1905. – 22 апр.
29. Туркельтауб И. Война и еврейский театр / И. Туркельтауб // Рассвет. – 1915. – № 16. – Стлб. 20-23.
30. Файль И. Жизнь еврейского актера / И. Файль. – М. : ВТО, 1938. – 98 с.
31. Фишзон Авром-Алтер // Российская еврейская энциклопедия. – М., 2000. – Т. 3. – С. 223.
32. Фишзон А. Записки еврейского антрепренера / А. Фишзон // Библиотека «Театра и искусства». – 1913. – № 8. – С. 3-24; № 9. – С. 44-68; № 10. – С. 39-60; № 11. – С. 15-36; № 12. – С. 3-29.
33. Харьков многонациональный. – Х. : Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. – 256 с.
34. Элиасберг Г. А. Еврейский театр и драматургия эпохи первой русской революции / Г. А. Элиасберг // Национальный театр в контексте многонациональной культуры=National theatre in the context of multi-national culture : архивы, библиотеки, информация : Четвертые Михозловские чтения : доклады. – М., 2006. – С. 33-50.
35. Юдова-Романова Е. Анализ организационно-зрительской деятельности некоторых еврейских театров на Украине в первой половине ХХ века [Электронный ресурс] / Е. Юдова-Романова // Доля єврейських громад центральної та східної Європи в першій половині ХХ століття: матеріали конференції, Київ, 6–28 серп. 2003 р. – Режим доступа: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2003/45.htm>. – Назва з екрану.